Ooievaars buiten de grenzen

In ons land is de Ooievaar nagenoeg verdwenen als een in het wild broedende vogelsoort. Eenzelfde ontwikkeling heeft zich elders in West-Europa voorgedaan : laatste broedgeval in België in 1895, in Zwitserland in 1949 en in Zweden in 1954. Voor het jaar 1990 zal de Ooievaar vermoedelijk verdwenen zijn uit Frankrijk, Denemarken en het zuiden van de Bondsrepubliek. Ook in Noord-Afrika (Marokko en Algerije), Spanje en Portugal loopt de stand terug. Hoewel in deze gebieden tezamen nog 25.000 paren nestelen, is dat maar de helft van het aantal dat daar 50 jaar geleden broedde. Ook in het noorden van West-Duitsland, in Hongarije en verder zuidwaarts is de Ooievaar sterk in aantal teruggelopen. Toch zijn er nog gebieden waar het aantal Ooievaars sinds 1960 vrijwel gelijk gebleven is of zelfs is toegenomen : DDR, Polen en de Sovjet-Unie. Oostenrijk is het enige niet-oostblokland waar de ooievaars het goed doen. Het aantal dat daar broedt (400 paren) is echter maar een fractie van de naar schatting 85.000 paren in de zojuist genoemde landen. Dat dit frappante verschil in populatieverloop de resultante is van verschillende factoren werd aangetoond in de studie van Dallinga en Schoenmakers (1984). De gegevens in dit artikel zijn voor het merendeel aan deze studie ontleend.

Omdat in veel landen de Ooievaars uitsluitend op of bij gebouwen nestelen, zijn er van deze soort erg veel gegevens verzameld. Al ver voor 1900, toen de natuurstudie langzaam op gang kwam, werd er al over het voorkomen van Ooievaars geschreven. Zo maakte de bekende schrijver Jacob van Lennep zich omstreeks 1850 al zorgen over de achteruitgang van het aantal nesten in Noord- en Zuid-Holland. Ook was de Ooievaar de eerste soort waarvoor nationale (Strijbos 1913) en internationale tellingen (Schüz 1934) werden gehouden. Uit al deze tellingen blijkt, dat de stand van de Ooievaar nooit erg stabiel is geweest. Goede jaren werden afgewisseld met "rampjaren". Over langere tijd bezien was echter van een continue afname sprake. Tussen 1930 en 1940 nam het aantal bewoonde nesten vrijwel overal in West-Europa weer toe, maar na 1950 en vooral na 1970 vindt er vooral in West-Europa een snelle vermindering van de aantallen plaats.

Uit het prille begin van het ringonderzoek was al gebleken, dat Ooievaars een spectaculair trekgedrag vertonen. De Oosteuropese vogels trekken via de Bosporus en Israël naar oostelijk Afrika, terwijl de meer westwaarts broedende Ooievaars via Gibraltar naar de Sahelzone van westelijk Afrika trekken.Uit de tellingen in Europa bleek steeds duidelijker dat de populatie die over Gibraltar trekt sneller in aantal afnam dan de meer oostwaarts broedende populatie. Aanvankelijk werd dit verschil vooral aan de meer intensieve jacht op de westelijke trekroute geweten, maar de verschillen zijn inmiddels zo opvallend geworden, dat de hoofdoorzaak in het overwinteringsgebied zelf gezocht moet worden.

In de sahelzone van westelijk Afrika overwinteren de Ooievaars uit Noord-Afrika, Spanje, Portugal, de Elzas (Fr.), Baden-Würtemberg (BRD) en een deel van de broedvogels uit (Nederland), Noord-Duitsland en Denemarken. Zo talrijk als de rapporten over Ooievaars in Europa zijn, zo schaars zijn de verslagen over Ooievaars in Afrika. Dit geldt niet alleen voor de Ooievaar maar voor vrijwel alle soorten trekvogels. Zo zijn er de laatste jaren speciale expedities naar Senegal en Guinee-Bissau geweest om het gedrag van de Grutto daar te bestuderen. Uit de beschikbare literatuur over ooievaars in Afrika blijkt in ieder geval wel dat het hoofdvoedsel uit grote insecten en dan vooral trek-sprinkhanen bestaat. Ook is duidelijk dat door de chemische bestrijding sprinkhanenplagen na 1960 niet of nog maar op zeer kleine schaal voorkomen.

De Ooievaars die via Gibraltar trekken komen in de sahelzone aan als de droge periode begint. Bij gebrek aan sprinkhanen moeten zij naar andere insecten uitzien. Deze zijn echter niet meer zo talrijk als aan het begin van de regentijd. De toenemende droogte in de sahelzone sinds 1960 zal het er voor de Ooievaars ook niet beter op hebben gemaakt.

De vogels die via de Bosporus en Egypte de gebieden ten zuiden van de Sahara bereiken, komen daar aan in het begin van de regentijd. Zij profiteren van de geweldige opleving van de insectenrijkdom, waardoor zij bij gebrek aan zwermen sprinkhanen toch genoeg andere insecten kunnen bemachtigen. In tegenstelling tot de Ooievaars die in westelijk Afrika overwinteren, trekken de Ooievaars in oostelijk Afrika verder zuidwaarts met het regenfront mee. Veel vogels bereiken hierdoor Zuid-Afrika. In het vroege voorjaar trekken ze weer met het regenfront in noordelijke richting.

In grote lijnen komt het er op neer, dat de overlevingskansen voor de Gibraltartrekkers kleiner zijn dan de Bosporustrekkers. Ook mag men aannemen, dat de conditie van de Westafrikaanse vogels bij aankomst in Europa niet zo geweldig is. Een slechte conditie vertaalt zich vrijwel steeds in grote aantallen niet-broedende vogels en povere broedresultaten. Dat geldt zeker voor vogels die bij aankomst in het broedgebied weinig voedsel kunnen vinden en dus moeten teren op de reserves uit het winterkwartier. Bij veel soorten die in het hoge noorden broeden is dan de normale gang van zaken. Zo moeten Rotganzen bij aankomst wel een maand vasten voordat er eindelijk iets te eten valt. Ook voor de Ooievaars die uit West-Afrika komen en hier al in maart terug zijn, is schraalhans keukenmeester. Ze moeten het doen met wat regenwormen, een verdwaalde veldmuis en een vroege kikker. Hun soortgenoten die via de Bosporus terugkeren vinden bij aankomst in april al beduidend meer voedsel.

Uit ringgegevens en uit het verschil in aankomsttijd mag de conclusie worden getrokken, dat vroeger de meeste broedvogels van Noord-Brabant, Zuid-holland en Utrecht via Gibraltar trokken en dat de vogels van Overijssel, Friesland, Drenthe en Groningen voor het grootste deel via de Bosporus trokken. Dat ook de laatstgenoemde populatie verdwenen is, wijst er op dat er meer aan de hand is dan de voedselsituatie in het winterkwartier.

Door de enorme veranderingen die de mens sinds de eeuwwisseling in het landschap heeft doorgevoerd, is de hoeveelheid beschikbaar voedsel er voor de Ooievaars niet groter op geworden. Ooievaars kwamen vooral veel voor in graslandgebieden aan de randen van hoger gelegen gronden, zoals bijvoorbeeld de beekdalen en de randen van het Drents plateau en de stroomruggen in het rivierengebied. In deze gebieden vond de Ooievaar een grote schakering van graslanden met een rijke insectenfauna . Ook kwamen in deze gebieden dikwijls veldmuizenplagen voor. Door de intensivering van het graslandbeheer, gestimuleerd door de ruilverkavelingen en de daarmee gepaard gaande ontwatering, is de voedselsituatie sterk verslechterd. Uit onderzoek bij het nest van Schoonrewoerd bleek dat de ooievaars bij dit nest veel langere fourageervluchten moesten maken dan bij nesten in de DDR en Polen. Een situatie met gemiddeld 40 nesten per 100 vierkante kilometer zoals nu in sommige delen van Polen wordt aangetroffen, kunnen we ons nauwelijks voorstellen. Het betekent in ieder geval wel, dat al die Ooievaars genoeg prooidieren kunnen bemachtigen.

Vermoedelijk speelt ook een verandering in het Westeuropese klimaat een rol. In deze eeuw is het klimaat steeds vochtiger geworden, terwijl de gemiddelde temperatuur gestegen is. Deze ontwikkeling heeft zich vooral na 1950 voorgedaan. De hogere temperatuur kwam vooral tot stand door een groot aantal zachte winters en niet door een stijging van de zomertemperatuur. Veel zomers waren koel en nat. Men spreekt dan ook van het meer maritiem worden of de atlantisering van het Westeuropese klimaat. Door deze veranderingen en ongetwijfeld gestimuleerd door het gebruik van bestrijdingsmiddelen is het aantal grote insecten in West-Europa schrikbarend afgenomen. Met deze insecten verdwenen ook vogels als Roodkopklauwier, Grauwe Klauwier en Hop, terwijl andere liefhebbers van grote insecten , zoals Nachtzwaluw en Grauwe Kiekendief moeilijke tijden doormaken. Ook de Ooievaar heeft ongetwijfeld met deze situatie de nodige problemen. In oude publicaties worden vooral veenmollen en sprinkhanen bij het voedsel genoemd. Dat een veenmol een insect is, is nu bij velen al niet meer bekend!

Een koud voorjaar met veel regenval heeft ook een sterk negatieve invloed op de overlevingskans van de jonge vogels in het nest. Zo was het broedresultaat in voorjaren met veel regen in de Elzas beter dan in het Zwarte Woud, omdat de Elzas in de regenschaduw ligt bij van het westen binnendrijvende regenbuien.

Bekijken we de situatie in het oostblok, dan zien we dat daar nog steeds veel Ooievaars voorkomen en dat het broedareaal zelfs in noordoostelijek richting wordt uitgebreid. In de DDR is van een stabiele populatie sprake, terwijl 100 km naar het westen nog steeds achteruitgang optreedt (Sleeswijk-Holstein). Vermoedelijk speelt de bedrijfsvoering aan beide zijden van het ijzeren gordijn toch wel een rol. Het E.G.-systeem met garantieprijzen heeft in West-Europa tot een sterke intensivering van het weidebeheer geleid, terwijl de collectieve aanpak in de DDR en Polen (nog?) niet geleid heeft tot een dergelijke intensivering. In de tweede plaats moet ook het klimaat worden genoemd. Voor verschillende vogelsoorten ligt de grens van hun verspreidingsgebied juist door de DDR. Hierbij kan gedacht worden aan soorten als Krekelzanger, Noordse Nachtegaal, Sperwergrasmus. Ook de Grauwe Klauwier is hier talrijker dan ten westen van de Elbe. Toevallig zijn dit ook allemaal soorten die wegtrekken via de Bosporus ! Het meer maritiem worden van het klimaat heeft zich ten oosten van de Elbe niet gemanifesteerd in de vorm van meer regenval in het voorjaar. Wel verschuift de 6-gradenisotherm steeds verder in noordoostelijke richting. De Ooievaar lijkt in de USSR vooral deze isotherm te volgen. Dat het alleen de temperatuur is die deze uitbreiding maakt,valt nog te bezien. Door de hogere temperaturen in het voorjaar worden namelijk ook andere vormen van grondgebruik in die streken mogelijk. Hiervan zou de Ooievaar ook kunnen profiteren. Wellicht dat het nu te verschijnen Russische vogelboek in het Duits daar binnenkort meer duidelijk over verschaft.

Gelet op de slechte situatie waarin de via Gibraltar trekkende populaties zich bevinden, is het ondenkbaar dat Nederland in de nabije toekomst vanuit die populaties weer gekoloniseerd zal worden. Binnen tien jaar zal deze populatie vermoedelijk beperkt zijn tot het Iberisch Schiereiland en Noord-Afrika. Kolonisatie vanuit het oosten is misschien nog mogelijk. Ook nu nog worden vrijwel ieder jaar vogels uit Sleeswijk-Holstein in ons land waargenomen. Een reële kans maakt zo'n vestiging pas, als eerst de populaties in Noord-Duitsland zelf niet verder slinken. Wat dat betreft is er veel meer nodig dan het oprichten van nestpalen. Ook de aanwezigheid van een grote populatie in de DDR en Polen maakt herbezetting van verloren gegaan gebied in West-Duitsland en misschien ook in Drenthe niet geheel denkbeeldig.

Jelle van Dijk

